

Diskursiivinen venäläisyys transnationaalissa mediatilassa

Teemu Oivo

Kuinka ylirajainen mediatala tuotti venäläisyyttä 2010-luvulla? Neljä artikkelia kattava väitöskirjani kertoo uusien teknologioiden ja sosiaalisten kehityskulkujen luomista uusista kansallisista ja transnationaaleista mediataloista, joissa venäläisyys ja siihen liittyvät subjektiiviteetit kehittyvät ja muokkaavat ihmisten välistä vuorovaikutusta.

Tutkimukseni tarjoaa yhteiskuntamaantieteiden ja Venäjän tutkimukseen diskursiivisen näkökulman kansakunnallisuudesta, erityisesti venäläisyydestä. Termillä kansakunnallisuus (*nation-ness*) nationalismin tutkimuksen merkkihenkilö Benedict Anderson halusi korostaa kansan, eli rajalliseksi, solidaariseksi ja suvereeniksi kuvitellun yhteisön sosiaalista konstruktivisuutta. Modernin nationalismin tutkimuksen paradigmassa tutkitaan toimia, joilla pyritään luomaan mahdollisimman suvereeni kansallisvaltio. Viime vuosikymmeninä nationalismin ilmentymiä ja kansakunnallisuutta on yhä enemmän tutkittu myös arkipäiväisissä asiayhteyksissä.

Tutkin venäläisyyttä diskursiivisesta näkökulmasta, jossa venäläisyys on yhtä aikaa sosiolingvistisesti rakentava ja itsessään sosiaalista todellisuutta rakentava, eikä se koskaan saa lopullista muotoaan. Siihen liittyy myös subjektifikaation prosessi, jossa ihmiset tiedostavat kuuluvansa itsestään ja kaltaisistaan koskevaan (mahdollisen) tiedon piiriin.

Yleisesti ottaen kansakunnallisuus luo poissulkemisen kautta kansallisuusperusteista järjestystä. Kansakunnallisuus voi ilmetä solidaarisina toimina silloin, kun ihmiset näkevät toisensa itsensä jatkeena ja saman kansallisen yhteisön jäseninä. Se voi jopa luoda eksistentiaalista kuulumisen tunnetta ja varmuutta liittäen ihmiset kansallisesti käsitettyihin tiloihin sekä ylisukupolvisiin yhteisöihin. Toisaalta samalla syntyy myös sosiaalista ja tilallista poissulkemista, marginalisaatiota, vieraantumista, eristämistä sekä lukuisia stereotyyppioita, väärinkäsityksiä ja konflikteja.

Kansallisen logiikan mukaan jäsenyvän sosiaalisen maailman ohella on olemassa lukuisia esimerkkejä kansallisvaltioiden rajat ylittävistä ei-valtiollisista, sosiaalisesta ja taloudellisesta

vaihdannasta sekä sen jatkeena syntyvistä merkittävistä sidonnaisuuksista. Tätä transnationalismia ilmenee myös väitöskirjani käsittelemässä mediatilojen tietovirroissa.

Mobiiliin informaatio- ja viestintäteknologian kehitys ja saatavuus vaikuttavat mediatilojen muodostukseen, osallistavuuteen sekä niissä tapahtuvaan sosiolingvistiseen dikursiiviseen tuotantoon. Tämä on lisännyt kiinnostustani tutkia juuri mediavälitteistä viestintää. Epistemologian kannalta korostan, ettei tekemääni tutkimusta voi irrottaa omasta subjektiivisuudesta erillisiksi sosiaalisen todellisuuden kuvauksiksi. Siksi olen pitänyt tärkeänä esittää kirjoituksissani oman toimijuuteni avoimesti.

Väitöskirjani neljä artikkelia ovat tuloksia tutkimushankkeista, joissa olen työskennellyt. Näiden hankkeiden temaattiset viitekehykset ovat tuoneet väitöskirjani teemoihin geopolittiset raja-alueet, rajaidentiteetit sekä kansalliseen turvallisuuspolitiikkaan suhtautuvan arkielämän. Näiden artikkeleiden aineisto kattaa julkisia ja puolijulkisia joukkoviestimiä, mukaan lukien television, sanomalehden ja useita verkkokeskustelufoorumia, erityisesti internetin venäjänkielisiä sivustoilta eli Runetista.

Artikkelissani ”*What Are Karelians Made of, Runet?*” on väitöskirjani vanhin aineisto, joka koostuu LiveJournalin ja VKontakten venäjänkielisistä verkkokeskusteluista syyskuun 2010 ja syyskuun 2014 välisenä aikana. Tässä tutkimuksessa halusin tutkia karjalaisuuskeskusteluista aikajaksona, jolloin väestönlaskennan mukaan karjalaisten määrä oli vähentynyt, mutta heidän mahdollisuutensa osallistua julkiseen keskusteluun karjalaisuudesta oli toisaalta parantunut Venäjällä internetin lisääntyneen käyttöasteen myötä.

Runet-keskusteluista huomasin, kuinka suhtautuminen karjalaisen minuuden identifiointiin ja esiintuomiseen riippui diskursiivisista nationalismikäsitteistä. Näistä käsitteistä tyypittelin valtiollisen, alueellistavan sekä etnisen nationalismin kategoriat. Keskustelu karjalaisuudesta kuitenkin rakentui venäläisyyden diskursseihin sitoutuneena.

Artikkelissa ”Epäluotettava länsi Venäjän televisiossa” tarkastelin Venäjän television uutis- ja keskusteluohjelmia, joissa keskusteltiin malesialaisen MH17-matkustajakoneen alasampumisesta itäisessä Ukrainassa vuonna 2014. Analyysissäni tulkitsin näistä ohjelmista tapoja, joilla esitykset länsimaisista tiedotusvälineistä tuottivat käsitteitä venäläisyydestä. Kiinnostukseni tähän aineistoon lähti siitä, että federaation TV-kanavia seurataan laajasti venäjänkielisten keskuudessa myös Venäjän ulkopuolella. Lisäksi MH17-lentokoneen alasampumisesta tuli myöhemmin näiden TV-kanavien uutisohjelmissa usein viitattu varoittava esimerkkitapaus länsimaisen median toimintatavoista.

Vaikka tulkitsin tarkastelemissani ohjelmissa tuotettavan huomattavaa ja jopa huolestuttavan vieraannuttavaa kuvaa länsimaisesta mediasta ja sen kuluttajista, esitettiin tämä kuva kuitenkin vielä vuonna 2014 enemmän korostetusti selittäen kuin banaalin itsestään selvänä.

Artikkelissani ”Pelko Pohjois-Karjalan julkisessa Venäjä-keskustelussa ja -uutisoinnissa” tutkin venäläisyyden representaatioita suomalaisessa raja-alueen mediassa. Tarkemmin sanottuna tutkin Pohjois-Karjalan maakuntalehteä vuoden 2016 loppupuolella ja yhtä maakunnan internet-keskustelufoorumia vuosien 2014 ja 2016 välillä.

Pelkoon kytkeytyvät yhtäältä tunteet ja tiedolla perusteltavat odotukset. Näin pelko liittyy käsitykseen validina pidetystä Venäjän uhasta, joka voi ohjata käyttäytymistä ja päätöksentekoa valtio- ja aluetason politiikasta aina ihmisten arkielämään. Tutkimani sanomalehden keskustelupalstalla eri tavat ymmärtää Venäjä-pelkoa johtivat usein metakeskusteluun eli keskusteluun siitä, kuinka ihmiset Pohjois-Karjalassa ja Suomessa yleensä puhuvat Venäjästä.

Viimeinen väitöskirjani artikkeli ”*Exclusive Citizenship-membership? Meanings of Finnish-Russian Bonds and Belonging*” ottaa lähtökohdakseen tammikuun 2017 uutisartikkelin

Puolustusvoimien epävirallisesta ohjeistuksesta, joka estää Suomi-Venäjä-kaksoiskansalaisten pääsyn strategiin tehtäviin. Artikkelini primaariaineistoksi valitsin tästä uutisesta syntyneen keskustelun Suomen venäjänkielisten internet-foorumilla. Analysoin erityisesti diskurssia kansalaisuuden merkitsemästä yhteiskunnan jäsenyydestä. Kansalaisuus on esimerkki subjektifikaatiosta, jossa ihmiset erotellaan kansallisesti sidonnaisiin ja hallinnoituihin kyseenalais-tamattomiin subjektikategorioihin. Nämä kategoriat ovat usein ristiriidassa transnationaalisen sosiaalisen todellisuuden kanssa.

Uutisjuttu kaksoiskansalaisten poissulkemisesta herätti ristiriitaa jutun toimittajien ja ohjeistuksen olemassaolon kiistäneen Suomen puolustusministerin välillä. Puolustusministeri tosin julkisesti ajoi vastaavien säännöksiens laillistamista. Aihe herätti julkista yhteiskunnallista keskustelua useilla foorumeilla, muun muassa Suomen venäjänkielisten verkkokeskusteluissa. Valitsin primaariaineistoni foorumilta, jonka ryhmadynamiikka vastasi parhaiten netnografisen kriteeristön mukaisesti viestinnän tutkimukseen sopivaa online-ryhmää.

Nämä neljä tapaustutkimusta antoivat vastauksia väitöskirjani tutkimuskysymyksiin alkaen siitä, kuinka venäläisyyttä esitettiin ja haastettiin mediadiskurssin eri positionaalisuuksien kautta. Tutkimukseni kaksoiskansalaisuuskeskusteluista on esimerkki eri tavoista, joilla kansakunnallisuutta ja kuulumista problematisoitiin median eri puhujapositioneista käsin. Omat ammatilliset puhuja-asemansa selvästi tiedostaen toimittajat ja puolustusministeri puhuivat kansalaisuudesta juridisena välineenä, joka on lopulta alisteinen turvallisuuspolitiikalle. Kansalaisuus käsitettiin paljon laajemmin Suomen venäjänkielisten online-keskusteluissa, joissa sen käsitettiin merkitsevän myös voimaannuttamista, sosiaalista inklusiota, tunnustusta ja statuksellista julkikuvaa.

Toinen tutkimuskysymykseni käsittelee kyseenalaistamatonta kansakunnallisuutta, joka venäläisyyden ja siihen liittyvien identiteettejä tiedostavan suoran keskustelun sijaan pureutuu hyväksytyihin totuuden hallintatapoihin.

Tapaustutkimuksistani MH17:n alasampuminen korostaa todellisuuden sosiaalisesti rakentuvaa puolta. Jopa kuolemaa, 298 ihmiselämän loppua, oli vaikeaa, ellei mahdotonta erottaa Venäjä-länsisuhteiden subjektiivisista käsityksistä. Tämän ohella tutkimusaineistoni vahvimmat diskurssit perinteisissä tiedotusvälineissä ja sosiaalisessa mediassa kytkeytyivät juridiseen, tilastolliseen ja historialliseen tietoon. Esimerkiksi keskustelussa karjalaisuudesta karjalaisten olemassaoloa käsiteltiin vain binääristen väestönlaskennan lukujen rajoissa, jotka puolestaan perustuivat Karjalan tasavallan geopolittisiin rajoihin. Tässä suhteessa federaatiosubjektin territorio käsitettiin vakaana hyväksytyyn tiedon kiintopisteinä, vaikka sen rajat ovat muuttuneet historian saatossa lukuisia kertoja. Samalla karjalaisuutta Tverin alueella ja Suomessa ei käsitelty.

Vastoin odotuksiani ei suomalaisuus näkynyt karjalaisuuden diskursiivisena toiseutena sosiospatiaalisten identiteettien keskinäisissä luomisprosesseissa. Venäläisyys toimi lähtökohtaisena ja ainoana vertailtuna toiseutena kysymyksessä siitä, mikä on ja ei ole karjalaista. Toisaalta näissä keskusteluissa moni piti ajatusta erottaa karjalaisuus venäläisyydestä ei-toivottuna antagonismina heidän omaa venäläisen minuuden eheyttään kohtaan.

Mediadiskurssit loivat ihmisten subjektifikaation lisäksi ehtoja, joilla Venäjä-tieto määrittäi geopolittistä tilaa. MH17-turman myötä lisähuomiota saanut Ukrainan tilanne heinäkuussa 2014 esitettiin Venäjän televisiokanavilla globaalisti länsimaisen mediavallan esitysten mukaisesti määriteltynä ja Venäjä tässä suhteessa vain altavastaaajana. Sitä vastoin tutkimusteni suomalaisissa mediakeskusteluissa Venäjän nähtiin määrittävän geopolittisiä ehtoja liittyen siihen, miten sen läheisyydessä sijaitsevat Suomen kaltaiset pienet maat voivat toimia.

Laajentaen näkökulmaa siitä, kuinka venäläisyys luo kansakunnallisuuteen liittyviä identiteettejä, viimeinen tutkimuskysymykseni tekee uudenlaisen kysymyksenasettelun: millaista mediankäyttäjyyttä venäläisyyden transnationaali mediadiskurssi tuotti?

Suomalais-venäläisessä transnationaalissa mediatilassa esiintyi paljon kritiikkiä Venäjään liittyvää kansainvälistä uutisointia kohtaan. Venäläisyyteen nähtiin liittyvän nationalistisesti tai ideologisesti vääristäviä näkökohtia, arvostelukykyä sekä pelkoa, joka saa Venäjän näyttämään joko paremmalta tai pahemmalta kuin sen uskottu todellinen olemus.

Venäjän televisiossa länsimaalaisten ja venäläisten tavat käyttää mediaa esitettiin niin erilaisina, että ne luovat perustavasti toisistaan vieraannuttavia tapoja nähdä ja käsittää ympäröivää maailmaa. Länsimaiset median käytön tavat esitettiin usein naiiveina, itsekeskeisinä, ideologisina, hätiköivinä sekä kaikkiaan konfliktierkkinä. Tunnistin samanlaista luonnehdintaa ei-toivotuista tavoista tulkita Venäjään liittyvää uutisointia myös pohjoiskarjalaisen sanomalehden ja Suomen venäjänkielisten internet-keskustelupalstoilla.

Tunteet esitettiin yleensä vääristävänä tekijänä Venäjään liittyvässä mediankäytössä, mistä poikkeuksena oli niin sanottu patrioottinen tunne itsensä venäläisinä esittäneiden viesteissä. Diskursiivinen venäläisyys tuotti niin Venäjällä kuin Suomessakin eräänlaista valistususkosta mediankäyttäjyyttä, jossa tunteista irrallista ja järkiperustaista henkilökohtaista kokemusta esitettiin usein ideaalina tapana puhua venäläisyydestä.

Lopuksi palaan nationalismiin, transnationalismiin, yhteiskuntamaantieteen ja median tutkijoiden yleiseen kiinnostuksen kohteeseen, siihen, kuinka yhteen kytkeytyvät teknologiset, poliittiset ja sosiaaliset kehityskulut vaikuttavat sosiospatiaalisiin kuvitelmiin. Osaltani olen tehnyt uutta katsausta viestintään 2010-luvun suomalaisessa ja venäläisessä mediatilassa. Aineistovalintani kiinnittää huomion myös vähemmän kuultujen ryhmittymien keskusteluihin ja venäläisyyden tuottamiin subjektiviteetteihin. Niihin lukeutuvat sosiospatiaalisesti tiedotetun kansakunnallisuuden lisäksi myös mediankäyttäjyys. Näiden merkittävien suhteiden tuottaminen ei kuitenkaan rajoitu Suomen ja Venäjän mediatiloihin, vaan ne yhtyvät myös laajempiin globaalisti ylijarjaisiin ilmiöihin.

YTM Teemu Oivon yhteiskuntamaantieteen alaan kuuluva väitöskirja *Reasoning Russian Nation-ness for Transnational Audiences* tarkastettiin 17.12.2021 Itä-Suomen yliopiston yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunnassa. Vastaväittäjänä toimi professori Tiit Tammaru (Tarton yliopisto) ja kustoksena dosentti Paul Fryer.